

Olsztyn, dn. 06.06.2022

Ks. dr hab. Sławomir Ropiak, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko – Mazurski w Olsztynie
Wydział Teologii

Recenzja rozprawy doktorskiej

**mgr. lic. Sebastiana Szymańskiego pt. „Sacrum w kompozycji mszy –
poszukiwania i nadzieje. Studium liturgiczno-muzyczne”, napisanej pod
kierunkiem ks. prof. dra hab. Roberta Tyrwały.
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydział Teologiczny, 2022.**

W posoborowej rzeczywistości Kościoła zachodzą silne zmiany kulturowe. Zreformowana liturgia stawia nowe wyzwania teologom i kompozytorom. Liturgiści podkreślają konieczność pielęgnowania piękna w celebracjach eucharystycznych. Współcześnie sprawowana Msza święta nadal jest najdoskonalszym sakramentem, w którym oddawana jest chwała Bogu Ojcu i dokonuje się uświęcenie ludzi. *Mysterium fidei*, to miejsce uobecnienia *Sacrum* i objawiania miłosierdzia stworzeniu. W nurt poważnej dyskusji i poszukiwań nowych środków wyrazu, odpowiednich do celebracji Najświętszej Ofiary, włączył się twórczo mgr. lic. Sebastian Szymański pod kierunkiem swego Promotora.

1. Opis rozprawy

Temat rozprawy „Sacrum w kompozycji mszy – poszukiwania i nadzieje. Studium liturgiczno-muzyczne”, wskazuje na trzy elementy składowe, w podjętych badaniach przez p. mgr. lic. S. Szymańskiego. Są to: sacrum, msza i nadzieja. Doktorant postawił sobie za cel badawczy ukazanie sacrum w kompozycji mszy muzycznej, jako działania twórczego kompozytora. Poszukiwania zrealizowane zostały w pięciu rozdziałach: Rozwój liturgii Mszy świętej (s. 32-75); Celebracja Eucharystii po Soborze Watykańskim II (s. 76-125); Muzyka w Kościele (s. 126-174); Msza - dzieło muzyczne - wybrane przykłady (s. 175-249); Sakralność mszy jako gatunku muzycznego (s. 250-290). Całość poprzedza: abstrakt (s. 2), bibliografia (s. 5-21), wykaz skrótów (s. 22-23),

wstęp (s. 24-31); a dopełnia: zakończenie (s. 291-298), spis rycin i przykładów nutowych (s. 299-302), aneks zawierający partyturę *Sanctus z Missa Spei* (s. 303-309).

Ukazując rozwój mszy Autor nakreślił jej historię i teologię do Soboru Watykańskiego II odsyłając do korzeni liturgii w Starym Testamencie, uszczegółowiając kult chrześcijański od początków poprzez średniowiecze z cezurą Grzegorza VII, uwzględnił czasy nowożytne i wkład Soboru Trydenckiego oraz scharakteryzował formę mszy do Soboru Watykańskiego II. Temat muzyki realizowanej podczas Najświętszej Ofiary ujął w perspektywie historycznej, wyszczególniając okresy: Starego Testamentu, od Nowego Testamentu do średniowiecza, średniowiecze i chorał gregoriański, renesans i barok, próby odnowy muzyki. Osobno omówił odnowę liturgiczno-muzyczną po Soborze Watykańskim II.

Problematyka celebracji Eucharystii po Soborze Watykańskim II obejmuje w dysertacji następujące tematy: pojęcie celebracji; struktura Mszy Świętej, a w niej: obrzędy wstępne, liturgia słowa Bożego, liturgia eucharystyczna, obrzędy zakończenia. Ponadto wyszczególnieni zostali uczestnicy celebracji pełniący odpowiednie funkcje w odnowionej celebracji.

W zakres badań nad muzyką w Kościele zaliczono kwestie zatytułowane: muzyka jej istota i rodzaje, dzieło muzyczne i jego elementy, inspiracje kompozytorów dzieł muzycznych, muzyka dla kultu w dokumentach, cele, przymioty i funkcje muzyki liturgicznej, przyczyny nadużyć w muzyce liturgicznej.

Charakter stricte muzykologiczny posiada rozdział poruszający problematykę mszy jako dzieła muzycznego. Zawiera przykłady znanych kompozytorów, są to: *Missa Pro Pace* Wojciecha Kilara [s. 176]; *Msza Polska* Juliusza Łuciuka [s. 192]; *Missa Brevis* Krzysztofa Pendereckiego [s. 202]; *Missa de Misericordias Domini* Henryka Jana Batora [s. 212]; *Missa Pro Patria* Pawła Łukaszewskiego [s. 221] oraz *Missa Spei* doktoranta Sebastiana Szymańskiego [s. 234].

Sakralność mszy jako gatunku muzycznego obejmuje swym zakresem: doskonałość formy, rezonans piękna, sacrum w gatunku mszy. Wytyczone zostały perspektywy dalszych poszukiwań kompozytorskich związanych z historią i teologią liturgii, które określają jej aktualną formę i są drogowskazem do twórczego działania.

Obszar nadziei Doktoranta wypływa także z samej sfery muzycznej, która przez niego uznana jest jako służebnica Słowa.

2. Wartość merytoryczna dysertacji

Wartość merytoryczną dysertacji należy ocenić bardzo wysoko. Treścią rozprawy o charakterze teoretycznym jest cały proces twórczy kompozytora, który podjął się wyzwania, jakie niesie wyrażenie językiem dźwięków wydarzenia duchowo-liturgicznego. Autor *Missa Spei* szczegółowo relacjonuje swój sposób tworzenia dzieła muzycznego o charakterze religijnym. U podstaw powstania kompozycji z elementami pasyjnymi są refleksje egzystencjalne związane ze świetlaną postacią abpa Antoniego Baraniaka, którego zawołanie „Da mihi animas, caetera tolle” (Daj mi duszę, resztę zabierz) stanowi libretto utworu z przeznaczeniem do wykonywania w trakcie przygotowywania darów ofiarnych.

W dysertacji przeprowadzono usystematyzowany wykład wykazujący synchronizację teologii i muzyki, która spowodowała powstanie siedmioczęściowego cyklu mszalnego, obejmującego dwie części zmienne: *Da mihi animas* i *Matko Miłosierdzia*, oraz pięć części stałych: *Kyrie*, *Gloria*, *Credo*, *Sanctus* i *Agnus Dei*.

Z treści rozprawy dowiadujemy się o kolejnym, pozaliturgicznym źródle inspiracji muzycznej, jakim jest modlitwa Jana Pawła II do Matki Bożej pochodząca z zakończenia encykliki *Veritatis splendor*: „o Maryjo, Matko Miłosierdzia, czuwaj nad wszystkimi, aby nie był daremny Krzyż Chrystusa, aby człowiek nie zagubił drogi dobra, nie utracił świadomości grzechu i umiał głębiej ufać Bogu „bogatemu w miłosierdzie” (Ef 2, 4), by z własnej woli spełniał dobre czyny, które Bóg z góry przygotował (por. Ef 2, 10) i w ten sposób żył ku chwale Jego majestatu” (Ef 1, 12) (VS 120)”.

W dysertacji, obydwa źródła osobistych przeżyć kompozytora, wydają się być zasadniczym argumentem ukierunkowującym jego twórczą pracę na rozumienie Misterium Eucharystii, w którym Nadzieja otwiera człowieka na życie wieczne. Teologiczny motyw pasyjny prowadzi do ujęcia mszy w tej perspektywie. W *Missa Spei* ma to miejsce w obszarze części stałych i zmiennych. W całości wybrzmiewa nadzieja i Miłosierdzie Boże w suplikacyjnym charakterze. Omawiane sacrum, jak sam zaznacza

Doktorant, w wymiarze muzycznym cyklu *Missa Spei* jest poszukiwaniem drogi zbliżania się do Boga, co dokonuje się za pomocą sfer: intelektualnej, duchowej i kulturowej.

Finalnie, nadzieja złożona w Chrystusie i Jego apokaliptycznej paruzji wynika zarówno z liturgii, jak i depozytu wiary przekazywanego w katechizmie Kościoła.

Dominująca teologia, jaka inspiruje Doktoranta, należy do nurtu pobożności ludowej, która jest asymilowana do celebracji liturgicznej. Ten nurt znany jest w Kościele w Polsce, jako inkulturacja powszechnego Objawienia, przeżywanego w misteriach wiary. Na płaszczyźnie teologicznej występuje tu analogia do procesu włączenia starych pieśni ludowych do odprawiania zreformowanej mszy. Z dziedzictwa pieśni nabożnych i kościelnych Episkopat Polski wybrał część śpiewów poprawnych teologicznie i uznał je za liturgiczne. W *Missa Spei* zachodzi podobne zjawisko w częściach *Da mihi animas* oraz *Matko Miłosierdzia*, do których powstania nie przyczyniło się bezpośrednio przeżycie liturgiczne lecz wydarzenia życiowe.

Nowością *Missa Spei* jest wykorzystanie współczesnej materii dźwięku przy zachowaniu starej koncepcji liturgiki skupionej na formalnej i treściowej stronie tekstów mszy. Zaproponowane rozwiązania w warstwie artystycznej poprzedzone zostały analizą poszczególnych mszy muzycznych innych kompozytorów. Przedmiotem badań były forma, styl i architektura słowno-muzyczna całych kompozycji, a także ich odrębnych, charakterystycznych części, fraz i zdań muzycznych.

Na podkreślenie zasługuje interesujące brzmienie muzyki w cyklu mszalnym *Missa Spei* z zastosowaniem elementów neotonalności oraz tonalności odnowionej. W swej kompozycji mszy S. Szymański zastosował zmienne metrum wypływające z sylabizacji warstwy lirycznej, co uwypukla jej plastyczność. W doktoracie szczegółowo opisał i wyjaśnił wykorzystane przez siebie środki kompozytorskie, wskazując na celowość ich zastosowania. Uzasadnił też świadomie wykorzystany język tonalny w odświeżonej formie, uważając go za istotę utworu.

Kompozytor *Missa Spei* przedstawił też graficzne wyjaśnienie struktury gatunku mszy z promienistym układem koncentrycznym w obrębie części stałych (ryc. 11, s. 283), podkreślając jednocześnie różnorodność tych części.

Koncepcję *Mszy Nadziei* ujętej z perspektywy sacrum należy zaliczyć do dawnego nurtu liturgicznego, w którym muzykę traktowano jako zewnętrzną oprawę uświetniającą Najświętszą Ofiarę, którą kapłan sprawował na ołtarzu. Wysilek kompozytorów skupiał się na oddaniu świętości Boga obecnego w Najświętszym Sakramencie.

W doktoracie reforma liturgiczna wyznaczona przez Sobór Watykański II rozumiana jest strukturalnie, a nie teologicznie, jako *locus teologicus*. Nie dostrzega się w dysertacji wyraźnego i świadomego procesu twórczego, wynikającego z kontemplacji samego Misterium wiary celebrowanego, jako zbawcze wydarzenie uobecniane tu i teraz. Czynne uczestnictwo w odprawianej Eucharystii domaga się od uczestników nie tylko poprawnego i pobożnego śpiewu, ale postawy dziękczynnej i wewnętrznego składania siebie w Ofierze Bogu z „niepokalaną hostią” przez ręce kapłana za pośrednictwem Chrystusa (KL 48). Od muzyki liturgicznej oczekuje się dynamicznej i wewnętrznie spójnej współpracy z celebransem, by pomagała uczestnikom w oddawaniu chwały Ojcu niebieskiemu przez Chrystusa, z Chrystusem i w Chrystusie, w jedności Ducha Świętego (doksologia). To ideał, który należy traktować jako niekończące się zadanie.

Doktorant uzasadnia swoją koncepcję muzyczno-liturgiczną intencją zachowania ciągłości eklezjalnej tradycji. Nadając kształt swojemu dziełu starał się utrzymać kierunek „continuum Kościoła” w zakresie muzyki służebnej wobec Słowa. Takie rozumienie przyświecało mu przy wypełnianiu pokornej roli kompozytora, także w złożonych konstrukcjach brzmieniowych i strukturach instrumentalnych.

3. Ocena aspektu formalnego

Problematyka zarysowana w tytule pracy jest niezwykle interesująca i aktualna. Wewnętrzna struktura jest przejrzysta i logiczna, poprawnie ułożona zasadnie porządkuje omawiane problemy. Trafnie zamieszczono bibliografię na początku rozprawy, by dostępnie podać na końcu spis rycin i przykładów nutowych oraz partyturę części *Sanctus z Missa Spei*. Poszczególne części pracy są proporcjonalne i zawierają te elementy, które są właściwe dla rozpraw naukowych. Objętościowo praca jest wystarczająca i bogata w rzeczową treść (ss.). Bibliografia wykorzystana w pracy jest

zasadniczo wystarczająca, uporządkowana i przedstawiona poprawnie. Przypisy są zredagowane prawidłowo i stosowane konsekwentnie.

Pracę cechuje styl naukowy, adekwatny do rozpraw łączących muzykologię i teologię. W przypisach Doktorant dodatkowo poszerza badania o informacje przydatne czytelnikowi, np. podaje strukturę dokumentów normujących muzykę kościelną: *Musicam Sacram* (przypis 131, s. 67-68), Instrukcji Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II z dnia 08.02.1979 r. (przypis 133, s. 69-70), Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski o muzyce kościelnej z 14.10.2017 (przypis 134, s. 70); oraz przybliży sylwetki kompozytorów z ich twórczością: W. Kilara (przypis 347, s. 176), J. Łuciuka (przypis 381, s. 192), K. Pendereckiego (przypis 389, s. 202), H.J. Batora (przypis 405, s. 212-213), P. Łukaszewskiego (przypis 411, s. 221-222).

Dysertacja posiada charakter nowatorski ze względu na samodzielne poszukiwania artystyczne oddające jego wrażliwość religijną. Autor prezentuje w niej swoje dzieło muzyczne *Missa Spei* i omawia je w perspektywie problematyki sacrum. Umieszcza je w kontekście historyczno-liturgicznym oraz dołącza do omówionych wcześniej kompozycji mszy polskich kompozytorów. Z mszalnej twórczości poprzedników wydobywa charakterystyczne rozwiązania i szczegółowo analizuje pod kątem sposobu wyrażenia sacrum środkami muzycznymi. Podejmuje też próbę uzasadnienia swoich propozycji kompozytorskich i harmonicznym zastosowań w powszechnie przyjętych częściach mszy. Stąd dysertacja jest twórcza, zachęcająca do refleksji teologiczno-muzykologicznej oraz wpisuje się w dalsze poszukiwania i dyskusje dotyczące szeroko pojętej muzyki sakralnej w liturgii i w rzeczywistości katolickiej kultury w Polsce.

Dysertację mgr. lic. S. Szymańskiego należy usytuować jako pracę interdyscyplinarną, mieszczącą się w zakresie badań muzykologicznych i liturgicznych. Charakter rozprawy uzasadnia też zastosowanie różnych metod badawczych, odpowiednio wykorzystanych w poszczególnych rozdziałach. W początkowej części pracy opisującej msze w historii, posłużono się syntezą wiedzy o dawnych formach z muzyki stosowanej w kulcie liturgicznym. W dalszej części pracy Doktorant posługuje się metodą ściśle muzykologiczną, wykorzystywaną w analizie form muzycznych, by wreszcie zastosować hermeneutykę powiązaną z analizą własnych doświadczeń jako

kompozytora siedmioczęściowego utworu wokalnie-instrumentalnego *Missa Spei*. Zmiany metod badawczych nie rozbijają spójności w systematycznym dyskursie głównej problematyki dysertacji lecz wzajemnie się uzupełniają, tworząc kompleksowe i dogłębne ujęcie określonego wyżej tematu.

Na wyróżnienie zasługuje fachowe ilustrowanie omawianych kwestii kompozytorskich, poprzez zamieszczanie odpowiednich przykładów nutowych w liczbie 47, co cechuje rzetelność i niepowierzchowość w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie: jakie miejsce zajmuje sacrum w kompozycji mszy jako gatunku muzycznego?

Mimo solidnej pracy i bardzo starannego opracowania przytrafiły się nieliczne drobne błędy lub zdania niejasne, które należy poddać korekcie. Głównie dotyczą przeoczeń przy określaniu Mszy Świętej, jako celebracji zbawczego Misterium, w odróżnieniu od formy mszy. Zauważono:

- „Celem dysertacji Sacrum w kompozycji mszy – poszukiwania i nadzieje. Studium liturgiczno-muzyczne jest ukazanie sacrum w kompozycji mszy muzycznej, jako działaniu twórczemu kompozytora”. [s. 2].

- „Następnym okresem w rozwoju liturgii był czas od Grzegorza VII do Soboru Trydenckiego, kiedy to podczas sprawowanej mszy kładziono nacisk na uczestnictwo zarówno zewnętrzne jak i wewnętrzne” [s. 46].

- „Wynika z tego, że Nowy Testament - podobnie jak w przypadku sfery liturgii - w wymiarze muzycznym stał się spadkobiercą tradycji starotestamentalnej, ale poprzez wskazanie nowego kierunku wskazał go również w idei muzycznej” [s. 55].

- „brać udział w ceremonii religijnej, szczególnie w mszy chrześcijańskiej” [s. 77].

- „by systematycznie nauczali wiernych, a zwłaszcza dzieci i młodzieży” [s. 124].

- „uczestnika mszy w kościele” [s. 233]. (chodzi tu o liturgię czy koncert?)

- „R. Borowiecka, Twórczość religijna Pawła Łukaszewskiego. Muzyka jako [!?] wyraz zamysłu wiary artysty”, [s. 284, Bibliografia s. 9].

Uważna lektura rozprawy skłania do sformułowania kilku uwag krytycznych, które należą do obowiązków recenzenta. Jako duży brak w przedstawionej dysertacji, należy uznać nie uwzględnienie przez autora *Missa Spei*, źródeł mówiących o nadziei, a więc Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Zdawałoby się, że to jeden z programowych dokumentów Soboru Watykańskiego

II, dla omawianej tu twórczości kompozytora i Doktoranta. Konstytucja ogłoszona przez papieża Pawła VI (07.12.1965), w tłumaczeniu z łaciny na język polski rozpoczyna się od słów: Radość i Nadzieja. W dysertacji także przemilczana jest Benedykta XVI encyklika *Spe salvi*. O nadziei chrześcijańskiej (Rzym, 30.11.2007). Czego dotyczy nadzieja mszy S. Szymańskiego; czyżby tytuł *Missa Spei* nie miał teologicznego uzasadnienia, a konstrukcja muzyczna mogłaby być równie dobrze zaopatrzona innym tytułem, np. *Missa sacra*, z optymistycznym zakończeniem, co do formy?

Zaskakujący jest też brak, w recenzowanej pracy, nauczania św. Jana Pawła II, podanego w jego encyklice *Ecclesia de Eucharystia*, (Rzym, 17.04.2003). Papież dogłębnie wyjaśnił źródło sacrum w liturgii i jednocześnie przypomniał, że Kościół zawsze zostawiał szeroką przestrzeń twórczą artystom. Wyraźnie zaznaczył, że sztuka sakralna, w tym muzyka kościelna, musi odznaczać się umiejętnością trafnego wyrażenia tajemnicy, ujmowanej w pełni wiary Kościoła oraz musi uwzględniać wskazania duszpasterskie, stosownie opracowane przez kompetentne władze kościelne (zob. p. 49-50). Przy oddawaniu do druku omawianej dysertacji korzystne będzie uzupełnienie tych braków.

Uwaga techniczna. Przy powoływaniu się na dokumenty Kościoła, w tym także na nauczanie papieskie, dobrze jest podać miejsce i datę powstania dokumentu, a nie tylko miejsce i datę publikacji jego wersji polskojęzycznej – tak jak to czyni Doktorant – gdyż sugeruje to mylnie, że dokument powstał w Polsce (tym bardziej, że mamy już ich kilka wydań i wznowień).

4. Tematy do dyskusji

Lektura rozprawy rodzi pragnienie postawienia wielu pytań, które należy potraktować jako inspiracje do dalszych poszukiwań i badań. Niemniej ograniczymy się do dwóch:

- przedstawiona przez Doktoranta kompozycja *Missa Spei* ma znamiona wielkiej formy muzycznej, w której zarówno słowa cyklu mszalnego, jak i pobożnościowe teksty stanowią twórczą inspirację do skomponowania utworu wokalny-instrumentalnego o okazałych w rozmiarach. Już samo wykonanie tej mszy w czasie celebracji posoborowej liturgii sprawiło, że zostały wykorzystane tylko fragmenty kompozycji.

Wiele wielkich mszy powstałych po Soborze Watykańskim II wykonywano w kościołach lub salach koncertowych poza liturgią. Podobnie całość dzieła *Missa Spei* wybrzmiała w sali koncertowej, a nie w kościele, a więc nie w miejscu gdzie oddanie sacrum jest naturą muzyki liturgicznej. Wobec tego, czy Doktorant uważa, że msza, to kompozycja muzyczno-religijna, niezależna od miejsca wykonania, gdyż sama w sobie doprowadza do Sacrum?

- drugie pytanie dotyczy samego sacrum we Mszy świętej, rozumianej jako wydarzenie zbawcze. Czy według Doktoranta, zachowanie sakralnego charakteru kompozycji mszy jest wystarczającym kryterium, do wykonania jej w celebracji Najświętszej Ofiary i czy można zawsze wykonywać ją bez uwzględniania proprium missae? Dzieło muzyczne bowiem w swej formie może tak podkreślać samo doświadczenie estetyczne, ukierunkowujące na świętość Boga, że celebracja staje się tylko pretekstem do religijnego koncertu. Jakże msza (współcześnie komponowana) powinna uwzględniać aspekty, spełniać warunki czy cechy, by zachowując walor artystyczny i pielęgnując zasady estetyki religijnej, rzeczywiście była „pokorną służebnicą” w celebrowanym Misterium wiary?

5. Wniosek końcowy

Po szczegółowym omówieniu dysertacji, przedstawionej jako praca doktorska p. mgr. lic. Sebastiana Szymańskiego, należy stwierdzić, że powstała ona jako owoc systematycznej refleksji naukowej oraz świadomego, muzycznego procesu twórczego. Autor dysertacji wystarczająco naświetlił problem badawczy postawiony w tytule pracy, którym jest sacrum mszy. Jasno sprecyzowany problem został rozwiązany według przyjętej metody. Rozprawa jest oryginalna i należy ocenić ją w całości pozytywnie, zarówno od strony strukturalnej, jak i merytorycznej, uwzględniając zarówno jej zalety, jak i braki. Cała praca spełnia wszystkie kryteria dysertacji doktorskiej. Wnoszę do Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o dopuszczenie p. mgr. lic. Sebastiana Szymańskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.



ks. dr hab. Sławomir Ropiak, prof. UWM